

Лидија Делић

Ново виђење Момчилове судбине: драма “Периџеорион” Бошка Сувајџића (1)

I МОМЧИЛО У ИСТОРИЈИ И ЕПСКОЈ ПЕСМИ

Захваљујући белешкама двојице истакнутих византијских историографа XIV века, Јована Кантакузина (1295/6 – 1383) и Ниџифора Григоре (1295 – 1358/61), и, мањим делом, поменима Турчина Енверија и српских летописаца,¹ о животу и погибији “војводе” Момчила зна се више него о животима већине историјских личности које су, као знамените епске јунаке, упамтиле “песме јуначке најстарије”.

По наведеним сведочењима, Момчило је био горостасан и одважан ратник, који је, захваљујући храбрости, лукавству и политичкој вештини, али

и врсној и оданој дружини која је бројала између 2000 и 5000 људи, постао значајан војни и политички фактор на простору Балкана крајем прве половине XIV века. За непуних десетак година, колико је фигурирао на историјској сцени, овај силовити ратник незнатног рода и вероватно пореклом Бугарин, био је у служби цара Андроника и Стефана Душана и у савезу с Јованом Кантакузином, царицом Аном Савојском, а, вероватно, и са Селџуцима, који су у то време ступали на тле Европе. Левитирајући између поменутих страна (Ј. Кантакузин, Ана Савојска, Турци) – и истовремено варајући сваку од њих – Момчило је стекао титуле деспота и севастократора и важна градска упоришта на југоисто-

1 Уп.: *Византијски извори за историју народа јужославије, том VI*, уредили Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, Византолошки институт САНУ, посебна издања, књига 18, Београд 1986, стр. 145-296, 297-475 (даље у тексту: *Н. Григора и Ј. Кантакузин*). Текстове Григоре и Кантакузина приредили су Сима Ђирковић и Божидар Ферјанчић и уз њих написали исцрпне коментаре. Српски летописци дају углавном непрецизне или нетачне податке (да је, рецимо, погинуо 1361. године), али су драгоцени јер сведоче о општој популарности и значају личности војводе Момчила на простору Балкана. Детаљније о Момчиловој биографији и савременом историјском контексту уп.: Л. Делић, *Живот епске песме: “Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, стр. 92-102.

чном Балкану (данашња Бугарска). Није извесно да ли се Перитеорион (данашњи Буру Кале) налазио у Момчиловој власти у тренутку када се под зидинама тог града одиграо бој у којем је овај силовити ратник погинуо. У сваком случају, јуна 1345. године, Момчило се под бедемима Перитеориона сукобио с удруженом војском Ј. Кантакузина и његовог новог савезника, селдучког емира Умура. Узмичући пред далеко бројнијим непријатељем (20 000 коњаника), Момчило је покушао да нађе уточиште унутар градских зидина, али су му грађани Перитеориона у одсудном моменту затворили капије. Лавовски се борећи, Момчило је погинуо, а његовом јунаштву признање је одао и његов директан противник и хроничар описаних догађаја – Јован Кантакузин. Ово витешко дивљење могло је бити разлог што је Кантакузин наредио да се у Момчилово имање не дира и да се његовој жени дозволи да слободно и без икакве сметње оде у Бугарску, одакле је била родом.

Од целовитог историјског мозаика епска песма пробрала је тек неколико детаља и укључила их у певање о војводи Момчилу, пре свега, стаситост (“висок као минаре”) и храброст овог импресивног родопског ратника и погибију јунака под зидинама града који му ускраћује одступницу. Околност да

је Момчилова жена надживела свог супруга и да је Момчилов противник великодушно поступио према њој асоцирала је, при том, мотив издаје и детерминисала епско виђење Момчилове љубе као невернице. Поменути историјски детаљи уткани су у темеље једног од најпознатијих и најпостојанијих сижејних модела у српској и јужнословенској усменој традицији – оног који се препознаје по изузетној песми Стојана хајдука (Ломовића) *Женидба краља Вукашина*.² У датом кругу песама војвода Момчило фигурира као горостасни, змајевити јунак (крилати коњ, чудесно оружје, биље у перчину, “моћи од помоћи”), који гине захваљујући жениној издаји и чињеници да му она, у тренутку када покушава да утекне непријатељу, затвара градске капије.

На сасвим другачији начин лик и судбину војводе Момчила видела је модерна српска драма. Епска песма *Женидба краља Вукашина* постала је најпре предложак истоимене драме Игора Бојовића,³ у којој су усмена традиција и њена могућа митска и универзална значења укршена с актуелном причом “о политичкој манипулацији, рату и крви, као балканском уде-су”.⁴ У њој је змајевити јунак с крилатим Јабучилом и чудесном сабљом представљен као “обични смртник, опседнут осветом и гневом” и као човек

2 *Српске народне њесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, *Књижа дружа у којој су њесме јуначке најстарије*, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1845, Сабрана дела Вука Караџића, књига пета, приредила Радмила Пешић, Просвета, Београд 1988 (*СНП, II*), бр. 25.

3 Игор Бојовић, *Женидба краља Вукашина. Љубавна драма*, “Сцена”, Нови Сад, бр. 1–2/1999..

4 Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Историја на вилином вијалишћу*, у: *Кад је била кнежева вечера?: усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*, Позоришно музеј Војводине, Нови Сад 2009, стр. 150.

који посеже “за добрима демонског света и којим се тај демонски свет поиграва”.⁵ А потом је, у другачијем кључу, Момчилов лик и догађаје који ће довести до његове погибије видео Бошко Сувајџић у драми *Периџеорион*.⁶ Комбинујући историјски предлог с епским песмама о војводи Момчилу, Сувајџић је радикално преосмислио систем мотивација и релација међу ликовима. У његовој драми о судбини ликована и токовима (псеудо)историје одлучиваће Момчилов безочни сестрић Рајко Кефалија, човек чија је вера “звечећа”, а животни слоган – “стицање, стицање, и опет стицање”, и Вукашинов слуга и изасланик, монах Исаија, “црн као гавран, са капуљачом на глави, злогук”, који, с оправдањем да се стара о српској историји и наследницима немањићког трона, безочно као и Рајко Кефалија, купује душе и главе.

II ИСХОДИШТА ХУМОРА: МОДЕРНА РЕТОРИКА И ПРАКСА У “СУМРАК ВИЗАНТИЈЕ”

Замршени псеудоисторијски колоплет и несрећне судбине оних који су се у њему нашли Сувајџић, међутим, представља изразито хуморно и духовито. Један од начина на који то постиже јесте уношење елемената модерног света у драму чија је радња смештена у XIV век, у “сумрак Византије”. Поред изврских, духовитих детаља

– попут сцене када Видосавине слуге, Грдан и Вучица, у духу епског анахронизма, читају “Цариградски гласник”, часопис који је излазио у турској престоници од 1895. до 1909. године, и “извештај” о томе како је “сиротог деспота Тому, из династије Анђела у Епиру, убио гроф острва Кефалоније, Никола Орсини. И то му није било довољно, него се и оженио његовом удовицом Аном, ћерком Михаила IX Палеолога” – хуморан ефекат постижу реплике специфично концепираног лика Момчиловог сестрића Рајка и, делом, реплике краља Вукашина и његовог изасланика и слуге, монаха Исаије.

Рајко Кефалија је, тако, представљен као човек “новог доба”, “финансијски експерт, задужен за економију и маркетинг”, безочан и феминизиран. Његови преговори с грађанима Периџеориона око предаје/ продаје Момчила Бугарина несумњиво су мотивисани Кантакузиновим извештајем о догађајима који су непосредно претходили Момчиловој смрти и његовим тумачењем чињенице да су они пустили Рајка унутар градских зидина, док су пред Момчилом те исте градске зидине затворили:

“А да се не би сматрало да су се сасвим од њега одвојили, јер су страховали да, избегавши опасност, сурово не казни издају – јер беше неумољив у бесу, сурово и нечовечно убијајући противнике и осуђујући их на смртну казну и за мале и за велике преступе – приме нећака по имену Рајака (Рајков)

5 Исто, стр. 146.

6 На XXX конкурсу “Бранислав Нушић” Удружења драмских писаца Србије драма *Периџеорион* добила је другу награду (новембар 2009). По препоруци жирија, биће штампана у 42. броју едиције Савремена српска драма.

који је водио само педесет људи, да са једне стране ако би победио [Момчило] посредује нећак у отклањању беса, а са друге, ако побеђен падне [Момчило], ништа не би сметало [становницима Перитеориона] да, пошто су малобројни [Момчилови људи], учине оно што им изгледа корисно.”⁷

У Сувајцићевој драми грађани Перитеориона појављују се као преговарачи два пута. Први пут они покушавају да одврате Момчила Перитеориона од Видосаве, која је “бренд” града и која привлачи туристе, авантуристе, радозналце и трговце:

I, II, III ГРАЂАНИН: “Не дамо ти Видосаву.”

МОМЧИЛО: “Не дате?”

I ГРАЂАНИН: “Не.”

II ГРАЂАНИН: “Она је наша икона...”

III ГРАЂАНИН: “... препознатљив бренд овога града.”

I ГРАЂАНИН: “По њој смо познати...”

II ГРАЂАНИН: “... такорећи чувени.”

III ГРАЂАНИН: “Привлачимо туристе...”

I ГРАЂАНИН: “... авантуристе...”

II ГРАЂАНИН: “... радозналце”

III ГРАЂАНИН: “... трговце...”

I ГРАЂАНИН: “Окрећемо капитал...”

II ГРАЂАНИН: “... окрећемо...”

III ГРАЂАНИН: “... па га обрћемо...”

Рајко ће грађане Перитеориона – у смеру који је назначила Кантакузинова интерпретација – покушати да заштити од излива Момчиловог беса, али с веома модерним и њему блиским оправдањем да “разумеју основне принципе обрта капитала” и да су само пробали да “направе дил”. Он ће их, међутим, лако пустити низ воду када запрети опасност да се тај бес излије и на њега самог (“Ајде, поштовани грађани. Засрали сте... не вреди...”). Други пут, четири године касније, ти исти грађани преговараће с Рајком Кефалијом око предаје/ продаје Момчила Бугарина, с тим што ће се тада Рајко показати као “економски” експерт.

Бескрупулозни планови и интереси Рајка Кефалије у великој мери покрећу и детерминишу збивања у драми. Он поседује сасвим специфичну лексику и фразеологију и реторику којом, у духу модерних времена, покушава да улепша и прикрије непријатну истину. Чак и када се заснива на традиционалним формулама и моделима, та реторика је хуморно осавремењена. Саопштавајући, тако, ујаку да Видосава одбија његову понуду и његов ултиматум, он посеже за формом немогућих задатака или ситуација карактеристичних за бајке, усмену лирику и изреке, отворено их, при том, иронизирајући:

“Видосава ти је поручила да ће поћи зе тебе кад се трава опаше снагом, кад жива вода пресакне, кад со за женидбу стаса, кад вино приспе до удаје... кад дође земан, кад наступи вакат, кад се збуде срећа.”

Алудирајући на аргумент краља Вукашина из знамените песме Стојана

7 J. Канџакузин, стр. 475.

хајдука – “Шта ћеш у том леду и снијегу?” – Рајко, у духу модерне иконографије и модерног “маркетинга” и сналажења на светском тржишту, поставља готово саркастично питање Момчилу Бугарину:

“Што се овде зајебавамо са овим шарпланинцима, ујаче? Зашто не склопимо мир са Умур-бегом и заједно не разбуцамо Кантакузина? Византија је као расплодна кобила. Згрнућемо гомилиу дуката.”

Када Момчило покуша да му објасни да он не опседа Перитеорион због новца, Рајко га, с безочношћу “младог лава”, суочава с истином:

“Остарио си, а ниси стекао ни пара ни памети. (...) Знаш шта: твоје је прошло, старче. Изанђао си.”

Сасвим супротно епској традицији, где је Момчилов сестрић Марко Краљевић, рођен након ујакове смрти, и где Момчила његова најужа родбина, браћа и братучеди, одано следе у лову, сукобу с непријатељем и смрти, Рајко Кефалија у драми *Периџеорион* издаје свога ујака за злато и дукате. Сувајџић, међутим, драмски вешто, уводи још једну мотивацију за Рајков поступак. Наиме, у његовом виђењу Момчило Бугарин је, штитећи своју представу о крви и части (“Неће се моја крв мешати са турском. Не, богами”), одвео у смрт и рођену сестру,

Рајкову мајку, и Турчина Мустафу, с којим се она “саживела”. Отуда ће Рајкова освета – у необичној транспозицији епске сцене у којој неверна Момчилова љуба пресеца “крпу платна” што му је сестра баца преко бедема затвореног града⁸ – имати двоструко упориште. Уже које је Момчилу бачено као последња нада да се спасе и утекне у утврђени град не држи, као у епској песми, његова сестра, већ његов сестрић, Рајко Кефалија, с тим што, саркастично именујући свог ујака именом од миља, “ујом”, Рајко то уже идентификује с ужетом које се стегло око грла његове мајке:

“Отпетљало се, ујо. На, држи. (*Баца му уже. Онда га њовуче увис.*) Штета, изгледа да је прекратко... Никад не би погодио одакле сам га скинуо. Са мајчиног врата, ујаче. Сачувао сам га за ову прилику.”

Егоистична, безочна, профитерска природа Рајка Кефалије показује се тиме детерминисана и личном несрећом и потребом за осветом.

Сувајџић духовито и иронично, у модерном реторичком кључу, приказује и договор између краља Вукашина и Умур-бега – очиту реплику на савез Јована Кантакузина са селџучким емиром Умуром, којим је отпочео муслимански продор у Европу. Он нечастан савез српског краља и тур-

8 “(...) Момчил’ вати ону крпу платна,
Па се пење граду уз бедене,
Готов’ бјеше у град ускочити:
Ал’ долеће љуба неврјерница,
Ошру сабљу носи у рукама,
Прес’јече му платно више руку,
Момчил’ паде граду низ бедене,
Краљеве га дочекаше слуге (...)”

(СНП, II, бр. 25).

ског војног заповедника привидно мотивише евроазијским интеграцијама и императивом мултикултуралности:

КРАЉ ВУКАШИН: “Наступа ново доба. Доба мултикултуралности, евроазијских интеграција, сарадње. Доба у коме ће хришћани и муслимани међусобно партиципирати у изградњи бољег света. Момчило то не разуме. Он је ратник, свикнут да ратује и осваја. Зато га морамо уклонити. У знак будуће сарадње, слоге и пријатељства, сви ће Момчилови поседи припасти теби.”

Момчило Бугарин, који је сестру отерао у смрт јер је заволела Турчина и родила с њим дете, цинично је означен као неко ко стоји на путу будућној сарадњи, слози и пријатељству хришћанског и муслиманског света. Шест и по векова светске историје након погибије деспота и севастократора Момчила под Перитеорионом бацају, да како, иронично светло на “пријатељство” између Умура и Вукашина, које један склапа ради вере, земље и градова, а други ради жене и славе.

Сценарио по којем Момчило страда преузет је, у основи, из народне песме. Рано у недељу Видосава Момчила, без чудесне сабље и змајевитога коња, шаље у лов, где га сачекује непријатељ. Момчило покушава да побегне у град, али наилази на затворене градске капије. Не успева да се спасе ни уз помоћ ужета баченог преко бедема града и гине, остављајући краљу Вукашину аманет да се ожени његовом сестром. Ови детаљи су, међутим, у драми радикално преосмишљени.

Момчила, тако, не издаје само жена, као у песми, већ и грађани Перитеориона и његов сестрић, Рајко Кефалија. Он, заправо, постаје предмет трговине вођене најразличитијим интересима. Како сам Рајко у једном тренутку каже: “Мој несрећни ујак је најтраженија роба ових дана.” Његову смрт прижељују и Видосава, да би му се осветила за сопствено понижење, и грађани Перитеориона, Грци, који “српског варварина” сматрају недостојним господарем, и Умур-бег, јер је Момчило “страшна препрека ширењу ислама”,⁹ и краљ Вукашин, да би му преотео Видосаву, и сам Рајко Кефалија, због новца и освете за мајчину и очеву смрт. У тој трговини главни профитер је, рекло би се, Рајко, јер нема никакав однос према отаџбини и породици, а за велики новац, безочно се ценкајући, продаје ујакову главу. Од краља Вукашина, односно његовог изасланика, монаха Исаије, узима десет кеса злата, а од грађана Перитеориона две хиљаде дуката. Сувајдић се, при том, посредством лика Рајка Кефалије, иронично поиграва с модерном економском и маркетиншком праксом и терминологијом, вешто алудирајући на савремену глобалну ситуацију:

I ГРАЂАНИН: “Цена је нереално висока...”

II ГРАЂАНИН: “... али пристајемо...”

III ГРАЂАНИН: “... мада нас душа боли.”

9 “Од Азије до Тракије
гуц ракије.
Византије више није.”

РАЈКО КЕФАЛИЈА: “Браво, момци. Права одлука. Када добро размислите о свему, схватићете да две хиљаде дуката није превисока сума да скинете беду с врата.”

I ГРАЂАНИН. “Како... какве сад две хиљаде?”

РАЈКО КЕФАЛИЈА: “Много сте се предомишљали, мацани. Трговински дефицит, високе каматне стопе, подивљала инфлација. Економија је чудо. Не сме се губити време. Птица се у лету хвата.”

II ГРАЂАНИН: “Ма то је нечувено.”

РАЈКО КЕФАЛИЈА: “Највише ме брину каматне стопе. Могу да порасту, заиста, до неба. Велика је финансијска криза у свету. Влада општа несигурност, и све што уз то иде... Па, ако хоћете још мало да размислите...”

Преосмишљени и надограђени нису само систем мотивација и мрежа ликовова, већ и сижејни детаљи знаменитог епског предлошка – опет у духу модерних времена. Момчилова сабља није затопљена “оном сланом крвљу”, нити су коњу попаљена крила,¹⁰ већ су они на “ремонту” – коњ код ветеринара, а оружје у Котору. Његова пратња остаје код куће (“Деца спавају. Нека их”), мада је било договорено да је, по Вукашиновим инструкцијама и у договору са њим, сачека и онеспособи Умур-бег.

Мотив пророчког сна, веома постојан у одговарајућем кругу варијаната, такође је битно преосмишљен у Сувајџићевој драми. Његов симболички смисао посредован је, наиме, “бајком” коју Јевросима приповеда брату, покушавајући да га одврати од лова:

ЈЕВРОСИМА: “Да ти испричам једну бајку...”

МОМЧИЛО: “Дедер, секо.”

ЈЕВРОСИМА: “Био један ловац, па кад једном отиде у лов у планину, изиђе пред њега ован са златном вуном. Ловац кад га опази потегне стрелом да га убије, а ован се затрчи те на њега роговима.”

МОМЧИЛО: “Шта хоћеш рећи?”

ЈЕВРОСИМА: “Не иди, брацо. Добра неће бити.”

Коментар Рајка Кефалије на испричану “бајку” јесте, пак, пандан погрешног и злонамерног “толковања” сна, честог у кругу епских песама о Момчиловој погибији:¹¹

РАЈКО КЕФАЛИЈА: “Бојна опрема се мора с времена на време ремонтовати да би била врхунског квалитета. Савремена технологија изискује стално сервисирање...”

ЈЕВРОСИМА: “Куш, педеру!”

РАЈКО КЕФАЛИЈА: “О, какав нецивизацијски однос према онима који су другачији. Ти си хомофоб. (Дури се.) Нећу с тобом да се дружим. Срећан лов, ујо.”

10 “Ја ћу спалит’ крила Јабучилу,
Бритку ћу му сабљу затопити,
Затопити оном сланом крвљу,
Да се не да извадит’ из кора”

(СНП, II, бр. 25).

11 Момчилов злослутни сан у песамама често тумачи његова неверна љуба, наговарајући га да, упркос лошем сну, пође у лов.